

İran Edebiyatında Şem‘ ve Pervânenin Anlam Serüveni

Fatma KOPUZ ÇETİNKAYA*

ÖZ

İnsanoğlu asırlardır duygularını ifade etmede, his ve düşüncelerini karşı tarafa aktarmada edebiyat, müzik, şiir ve resim gibi birtakım araçlar kullanmıştır. İçinde tattığı hissi, tecrübe ettiği birtakım derin ve yüce duyguları ifade etmede zorluk çeken sanatçı, şair ve edipler muhatabına anlatmak istedikleri hislerini, aslına en yakın ve uygun bir şekilde dile getirebilmek için bütün bu unsurlardan faydalanmışlardır. Bu araçlardan birisi de şüphesiz edebiyat ve şiirdir. Şairler, çeşitli edebî sanatlardan istifade ederek duygularını söze dökmüşlerdir. İran edebiyatı şairleri de aynı şekilde çeşitli mazmun ve edebî sanatları kullanarak özel bir dil ile duygu ve düşüncelerini kaleme almışlardır. Bu mazmunlardan birisi de çalışma konusu olarak incelediğimiz şem‘ u pervâne mazmunlarıdır. Söz konusu bu gibi ikili mazmunlara çeşitli sembolik anlamlar yüklenerek zamanla birtakım hikâyeler meydana getirilmiş ve bu mazmunlar birer kahraman olarak değerlendirilmiştir. Gül ü bülbül gibi şem‘ u pervâne de temsili olarak sıkça kullanılan, sembolik anlamlar taşıyan bir hikâyedir. Başlangıçta tasavvufi çerçevede ateşin etrafında dönen pervâneye işaret edilmiş; sonraki asırlarda küçük de olsa bazı anlam değişiklikleri söz konusu olmuştur. Bu çalışmada İran edebiyatında genel çerçevede şem‘ ve pervâne kelimelerinin nasıl anlamlandırıldıkları; anlam değişikliğine uğrayıp uğramadıkları değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İran edebiyatı, şiir, temsîl, sembol, şem‘, pervâne.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara/Türkiye
E-posta: fatmakopuzz@gmail.com
Makale Gönderim Tarihi: 25.04.2018 * Makale Kabul Tarihi: 27.11.2018

ABSTRACT

The Meaning Journey of Moth and Candle in Iranian Literature

Human beings for centuries have used a number of means such as literature, music, poetry and painting to express their own emotions, to convey their feelings and the ideas to the other side. Artists and poets who are suffering difficulty in some deep and submissive feelings they have experienced; have benefited from all these elements in order to be able to express their feelings they want to tell the other side in the closest and proper way. One of these element is undoubtedly literature and poetry. Poets have used a language that speaks their emotions by benefiting from various literary arts. In the same way Iranian literary poets indited their feeling and thoughts with their own language using various concepts (mazmun) and literary arts. One of these concepts is moth and candle that we studied as a subject. Moth and candle is also a story used frequently as allegory, bearing symbolic meanings like rose and nightingale. At the beginning it was pointed to the pervious revolving around fire in mystical frame; in the following centuries it has become a matter of some changes in meaning even if small changes. In this study it will be studied to evaluate in general frame of Iranian literature how were given meaning to moth and candle; moth and candle whether have suffered a change of meaning or not.

Keywords: Iranian literature, poem, allegory, symbol, candle, moth.

Giriş

Geceleri ışığın çevresinde dönen pervânenin klasik Doğu şiirinde âşığı temsil ettiği ve muma (şem') âşık olduğu yaygın bir kabul olarak yer almaktadır. Pervânenin mum ışığı etrafında her seferinde ona daha da yaklaşarak döndükten sonra kendini aleve atıp yok etmesi sevdiğiyle yakıcı bir vuslata ermek şeklinde düşünülmüş ve bu düşünce şairler için orijinal bir ilham kaynağı olmuştur (Armutlu, 2010, 495). Farsça şiir söyleyen şairler, kendi zevk ve eğilimlerine göre çeşitli varlıklardan ilham alıp onları hal dili ile konuşturmuşlardır. Bu bağlamda şairler, hisleri ile ilgi kurabildikleri; tabiatın gelen ve kendi hislerine yakın gördükleri davranışları olan bir takım eşya, bitki ve hayvanlara ilgi göstermişlerdir. Kendi irfânî ve âşikâne duygularını bu varlıkların dili ve hareketleriyle ifade etmişlerdir. Tabiat âlemindeki varlıklar arasında en çok pervâne ve şem', gül ve bülbül, güneş, ay, nergis, servi gibi doğa unsurları âşikâne duyguların aktarımında uygun görülmüş ve sıklıkla kullanılmıştır (Purcevâdi, 1393/2014: 871). Bu unsurlar şairin duygularının bir simgesi, sembolü ve temsili olmuştur.

Bu semboller arasında yer alan şem' ve pervânenin Fars şiirinin temsili hikâyelerinden olduğunu dile getiren Celâl Metinî, şem' ve pervânenin Hicrî dördüncü yüzyıldan sonra bir arada veya müstakil olarak defalarca kullanılıp tekrar edildiğini; İran, Maverâünnehir, Hindistan ve Orta Asya'da Fars dilini kullanan şairlerin şem' ve pervâne aşkını çeşitli şekillerde konu edindiklerini ifade eder (Metinî, 1373/1994: 789). Tabiatı, doğada gerçekleşen olayları yakından takip eden şair, kendi hislerine tercüman olacak nesne, bitki veya hayvanları şiirlerine taşır. Bu unsurları bazen tamamen lirik bir tarzda kaleme alırken bazen tasavvufî olarak da değerlendirdiği olur. Nitekim çalışma konusu olarak ele aldığımız “şem' u pervâne” ve “şem' ve pervâne” olarak iki şekilde de kullanılan mazmunlar hem tasavvufî hem lirik çerçevede şiirlerde yerini almıştır. Şiirde bu iki unsura bazen birlikte bazen ise tek olarak yer verildiği görülmektedir. Şem' kelimesi Arapça olup mum, ışık kaynağı anlamına gelmekte; pervâne kelimesi ise özellikle yaz mevsimlerinde ateş, mum, ışık etrafında dönen gece kelebeği, güve olarak tabir edilmektedir. Bu anlamda özellikle pervâne kelimesi anlam açısından kullanıldığı yere göre bazen gece kelebeği yani pervâne; bazense gündüz uçan, çiçeklerin üzerine konan, renkli kanatları olan kelebek anlamında kullanılmaktadır.

Bu hikâyeyi tasavvufî olarak yorumlayıp kaleme alan ilk kişi Hallâc-ı Mansûr'dur (ö. 309/922) (Uludağ, 1997: 377), lâkin eserinde şem' ve pervâne kelimelerinin yerine Arapça “فراش و مصباح/ferrâş ve misbâh” yani “kelebek ve kandil, lamba” kelimelerini kullanmıştır (Hallâc, 2008: 69):

“... pervâne sabaha kadar kandilin etrafında döner, arkadaşlarının yanına gelir ve onlara bu yüce ilişkiden söz eder. Sonra vuslat özlemiyle kendini ateşin içine atar. Ateşin ışığı, hakikatin bilgisidir; sıcaklığı ve harareti hakikatin gerçekliğidir, o ateşte yok olmak ise hakikatin ta kendisidir.

Ona ateşin ışığı ve sıcaklığı yetmedi. Sonunda kendini ateşin içine attı. Bu sırada arkadaşları, gördüklerini anlatması için onun gelmesini bekledi. Ancak pervâne yanıp kül olmuştu, ne bir şekli kalmıştı ne de bedeni.” (Hallâc, 2008: 69-70; Hallâc, 2012: 20-21).

Şem‘ ve pervânenin yer aldığı söz konusu metinde bu iki varlığın hareketleri ve davranışları, pervânenin şem‘i uzaktan görüp ona yaklaşması; ateşin parlaklığını izleyerek sıcaklığını hissedip ona âşık olması ve sonunda ateşte yanması yazara tasavvufun önemli üç mertebesi olarak değerlendirilen ilme‘l-yakîn, ayne‘l-yakîn ve hakka‘l-yakîni hatırlatmıştır. Ve bu bağlamda şem‘ ve pervâneyi birer sembol olarak kullanmasını sağlamıştır. Şem‘ ve pervânenin, Hallâc-ı Mansûr’dan sonra uzun bir süre daha aynı anlam çerçevesinde kullanıldığı göze çarpmaktadır. Şem‘ ve pervâne aynı metinde bir arada kullanılmamış olsa dahi doğal olarak taşıdıkları bazı özellikler ve davranışlar, şairlerin söz konusu davranışlar çerçevesinde birtakım benzetme ve değerlendirmeler yapmalarına sebep olmuştur.

İran edebiyatında en fazla örnek alınan şairlerden birisi olan Rûdekî (ö. 329/941) (Öztürk, 2008: 185) Muhammed Sâdık Nâzım-ı Tebrîzî’nin Rûdekî’ye ait olduğunu dile getirdiği bir gazelde şöyle söyler:

چو عارض بر فروزی می بسوزد چو من پروانه بر گردت هزارا

Sen öfkelendiğin zaman

Senin etrafında ben pervâne gibi binlercesi yanar. (Nefisî, 1382/2003: 274)

Yukarıdaki beyitte sadece pervâne kelimesinin kullanıldığı göze çarpmaktadır ve buradaki anlam tasavvufi çerçeveye dâhil değildir. Burada pervâne kelimesinin yalnız kullanılması bu kelimenin renkli kanatlı, gündüz uçan kelebek manasında olduğunu düşünmemize neden olmamalıdır. Nitekim ilk mısradaki “می بسوزد - yanar/yakar-yanıyor/yakıyor” ifadesi mumun etrafında dönüp sonunda yanıp ölen gece kelebeği olarak tabir ettiğimiz pervâneye işaret etmektedir. Pervâne yanıyor olmasına rağmen burada irfani bir anlatının söz konusu olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim söz konusu beyitte pervânenin davranışsal özelliği vurgulanmaktadır; ateşi görüp kendini ateşe atması ve yakması.

Hicri dördüncü yüzyılın büyük şairlerinden Dakîkî (ö. 366/976[?]) bir şiirinde şöyle der:

جهان آفریننده یزدان تویی خداوند دین و دل و جان تویی

به تو روشنی دیده روز را همان شمع ماه شب افروز را

Cihanı yaratan Yaratıcı sensin,

Dinin, gönlün ve canın sahibi sensin.

Tıpkı geceyi aydınlatan ay mumu gibi

Gündüzün gözü seninle aydındır. (Dakîkî, 1373/1994: 159)

Yukarıdaki mısralarda şairin şem'/mum kelimesini tek başına bir övgü unsuru olarak kullandığı göze çarpmaktadır. Ayın geceyi aydınlatması şem' ile ifade edilmiştir. Şem'in bir benzetme, tasvir ve hitap unsuru olarak kullanıldığı görülmektedir.

Fars edebiyatının en önemli şairlerinden Firdevsî (ö. 411/1020) de ünlü eseri *Şahnâme*'de şem' kelimesini kullanmış, lâkin şem' u pervâne temsili çerçevesinde ele almayıp daha ziyade “öncü, lider, etrafına aydınlık saçan ve güç sahibi kişi” anlamlarında övgü unsuru olarak kullanmıştır. Nitekim Sultan Mahmud'u öven şiirinde şöyle der:

187

چنان دید روشن روانم به خواب که رخسارنده شمعی بر آمد ز آب

Aydın ruhum rüyasında,

İşildayan bir mumun sudan çıktığını gördü. (Firdevsî, 1384/2005: 24)

Keykavûs'un padişahlığı ve Mâzenderân'a gidişini anlattığı şiirinde ise şöyle söyler:

بمازندان آتش افروختند بهر جای شمعی همی سوختند

Mâzenderân'da ateş yaktılar,

Her yerde bir mum yaktılar. (Firdevsî, 1384/2005: 212)

Söz konusu beyitlerde görüldüğü üzere padişahın gelişiyle her yerin aydınlandığını, parladığını ifade etmek için bir aydınlatma aracı olan ateş ve şem'/mum kelimelerini kullanmıştır. Söz konusu beyitlerde şem' mazmunu benzetme yönü ile kaleme alınmıştır. Görüldüğü gibi şem' mazmunu müstakil olarak sahip olduğu özelliği açısından değerlendirilmiştir.

Fars edebiyatının önemli kaside şairlerinden Ferrûhî-i Sîstânî (ö. 429/1037-1038) *Dîvân*'ında Sultan Mahmud'dan sonra Sultan Muhammed'in tahta geçişini anlatan kasidesinde şem' kelimesini kullanır ve şöyle söyler:

شمع داریم و شمع پیش نهیم گر بکشت آن چراغ ما را باد
گر برفت آن ملک بما بگذاشت پادشاهی کریم و پاک نژاد

*Rüzgâr bizim kandilimizi söndürdüyse de,
Mumumuz var, mum tatalım yolumuza!
Eğer o sultan gittiyse, bıraktı bize
Yüce ve soylu bir padişah! (Sîstânî, 1380/2001:41)*

Burada da şem‘ kelimesi bir aydınlatma aracı olarak değerlendirilmiş ve yine benzetme ve tasvir unsuru olarak kullanılmıştır.

Hicri beşinci yüzyılın önemli mutasavvıf şahsiyetlerinden olan Ebû Saîd-i Ebu'l-Hayr (ö. 440/1049) da *Esrârü't-Tevhîd*'de ve kendisine nispet edilen *Rubâiler*'inde şem‘ ve pervânenen bahseder (Ebu'l-Hayr 1389/2010: 382):

هران شمعی که ایزد بر فرورد کسی کش تف کند سبابت بسوزد
*Yaratıcı'nın yaktığı her bir muma,
Her kim tükürürse buyığı yanar.*

آن روز که آتش محبت افروخت عاشق روش سوز ز معشوق آموخت
از جانب دوست سر زد این سوز و گداز تادر نگرفت شمع، پروانه نسوخت

*Muhabbet ateşinin yandığı gün,
Âşık, yanmayı mâşuktan öğrendi.
Bu yanıp yakılma sevgiliden ortaya çıktı
Mum alevlenmedikçe pervâne de yanmadı (Ebu'l-Hayr, 1349/1970: 33).*

زان می خوردم که روح پیمانۀ اوست زان مست شدم که عقل دیوانۀ اوست
دودی بمن آمد آتشی با من زد زان شمع که آفتاب پروانۀ اوست

*Rubun kendisine kadeh olduğu şaraptan içtim,
Aklın kendisine divâne olduğu şeyle mest oldum.
Güneşin kendisine pervâne olduğu o mumdan,
Bana geldi bir duman ve düştü bir ateş! (Ebu'l-Hayr, 1389/2010: 19)*

Ebû Saîd'in bu şiirlerinde şem‘ ile pervâne âşık ile mâşuk kapsamında kaleme alınmış; mâşuk, güneşin dahi kendisine hayran olduğu şem‘ yani muma benzetilmiştir. Burada irfani izlerin olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim bu mısralar, mutasavvıflar arasında dile getirilen ve Allah'ın sözlerinden

olduğu ifade edilen “Gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim (bilinmeyi sevdim), bilineyim diye mahlûkatı yarattım” sözüyle yorumlanabilir. “*Mum alevlenmedikçe pervâne de yanmadı*” ifadesi, önce Allah’ın muhabbet duyması, bilinmeyi istemeyi arzu etmesi ve diğer varlıkların da kendisine yönelip muhabbet ve sevgi duyması olarak nitelendirilebilir.

Esedî-i Tûsî (ö. 465/1073) *Gerşasbnâme* adlı eserinde şem‘ u pervâne temsili çerçevesinde olmasa da şem‘e ve pervâneye şu şekilde yer verir (Tûsî, 1393/2014: 37):

درفشنده شمعیست این جان پاک فتهاده درین ژرف جای مگاک

*Bu bedene düşmüş temiz can
Işıldayan bir mumdur.*

İnsan ruhu, ışıldayan bir muma benzetilmiştir. Dolayısıyla mum, benzetme ve tasvir unsuru olarak kullanılmıştır.

ستاره چو گل گشت و گردون چو باغ چو پروانه پروین و مه چون چراغ

*Yıldız, güle döndü; felekse bağa bahçeye
Ülker yıldızı pervâne, ay ise kandile.*

189

Birinci beyitte temiz bir canı, saf bir ruhu etrafa ışık saçan bir muma benzetirken ikinci beyitte ise bir bahçeyi betimler gibi yıldızları güllere, Ülker yıldızını ise pervâneye benzetmiştir. Bu bağlamda mazmunların benzetme ve tasvir unsuru olarak kullanıldığı görülmektedir.

Azerbaycan’da Farsça şiir söyleyen ilk kaside şairlerinden olan Katrân-ı Tebrîzî (ö. 482/1089’dan sonra) (Karaismailoğlu, 2002: 59) şiirlerinde şem‘den ve pervânenin bahseder:

گل چو شمع افروخته بلبل بر آن دلسوخته گل ز گلین بانوا شد بلبل از گل بانوا

*Gül, mum gibi yanınca (kızarıncı) bülbül ona vuruldu
Gül, gül dalından ötürü, bülbül gülden ötürü ötmeye başladı bülbül.* (Katrân-ı Tebrîzî, 1362/1984: 19)

Şair yukarıdaki beyitte şem‘i gül ile bülbül hikâyesi içerisinde konumlandırmış; gülün olgunlaşip açılmasını, rengini almasını mumun yanışına benzetmiştir. Nitekim şem‘ yandığında pervâne ona âşık oluyorsa bülbül de gül açılınca ona âşık olur. Burada dört farklı mazmunun birbirleriyle olan ilgileri ve benzerlikleri tasvir unsuru olarak kullanılmıştır.

Şiirinde şem‘ u pervâne hikâyesine değinen şairler arasında Mes‘ûd-i Sa‘d-i Salmân (ö. 515) da vardır (İsmâîlpûr, 1381/2002: 913). Mes‘ûd-i Sa‘d bir rubâisinde şöyle söyler:

در آرزوی بسوی گل نوروزم در حسرت آن نگار عالم سوزم
از شمع سه گونه کار آموزم می‌گیرم و می‌گذارم و می‌سوزم

*Nevruz gülünün kokusunu özlüyorum
O âlemi yakan güzelin hasretini çekiyorum
Mumdan üç şey öğrendim:*

Ağlıyorum, eriyorum ve yanıyorum. (Mes‘ud-i Sa‘d, 1384/2005: 594)

Yukarıdaki dizelerde ise şair bir mum gibi ağlayıp eridiğini ve yandığını dile getirmektedir. Bu bağlamda mumu âşıkane bir tarzda kaleme aldığı ve kendi âşıklığını mumun özelliklerine benzettiği görülmektedir. Şairin kâinatı aydınlatan bir sevgilisinin olduğu ve kendisinin de o sevgili uğrunda bir mum gibi yanıp eridiği söz konusudur.

Hicri altıncı yüzyıl şairlerinden Emîr Muizzî (ö. 518-521/1124-1127) (Karaismailoğlu, 2006: 98) *Divân*’ında şem‘ ve pervâneye şu şekilde yer verir:

گر چه در فرقت تو زار و نزاریم
چو شمع

از پی سوزش و از بهر گداز آمده-
ایم

*Her ne kadar senin ayrılığında mum gibi ağlayıp inlesek de
Onun uğrunda yanmak için, erimek için gelmişiz.* (Muizzî 1393/2014: 675)

گر نور مه و روشنی شمع
تراست

گر شمع تویی مرا چرا
باید سوخت
ور ماه تویی مرا چرا
باید کاست

*Eğer ayın nuru ve mumun aydınlığı senin ise
Öyleyse benim bu yanıp tükenişim niçindir?
Eğer mum sen isen, neden benim yanmam gerekir?
Eğer ay sen isen, neden benim eksilmem gerekir?* (Muizzî 1393/2014: 693)

چشمی دارم ز اشک پیمانۀ عشق جانی دارم ز سوز پروانۀ عشق
هر روز منم مقیم در خانۀ عشق هشیار همه جهان و دیوانۀ عشق

Gözyaşından dolayı aşk kadehi olan bir gözüm var,

Yanan bir canım var aşka pervâne olan!

Aşk hanesinde her gün mukîm olan benim

Tüm cihanın akıllısı, aşkın divânesi benim. (Muizzî 1393/2014: 703)

Yukarıdaki beyitlerde görüldüğü üzere ilk şiirde şair şem' ve pervâneyi âşıkane çerçevede kaleme almıştır. Mumun yanıp erime özelliğini acı çeken, ağlayan bir âşığa bağlamaktadır. İkinci şiirde ise parlaklığı, aydınlığı sebebiyle sevgiliye benzetilen şem'in yanması gerektiği halde neden kendisinin mum gibi yandığını, acı çektiğini sorgulamaktadır. Son şiirinde ise kendi acısını pervânenin ateşte yanmasına benzetmektedir. Bu bağlamda şairin kendi aşkını şem' ve pervâne ile özdeşleştirdiği görülmektedir.

Hicri altıncı yüzyıl saray şairlerinden olan Abdolvâsî-i Cebeli (ö. 555/1160) *Dîvân'*ında şem' ve pervâneyi şu şekilde kullanır:

تو شمع سرایی و منم سوخته شمعی تو ماه سمایی و منم کاسته ماهی

Sen saray mumusun, bense yanmış bir mum

Sen gökyüzünde dolunaysın bense bir hilal. (Cebeli, 2536/1977, 595)

ز آمدن نوبهار باغ چو بتخانه شد گشت رخ گل چو شمع باد چو پروانه شد

İlkbaharın gelişyle bahçe puthaneye döndü

Gülün yanağı muma; rüzgâr ise pervâneye döndü. (Cebeli 2536/1977, 656)

Şairin tabiat unsurlarını içeren bu beyitlerinde gül ile mumu güzel olmaları, etrafa aydınlık ve ferahlık vermeleri açısından sevgili olarak değerlendirilmeleri sebebiyle bir arada kullanılmıştır. Bu açıdan mazmunların benzetme ve tasvir unsuru olarak değerlendirildiği görülmektedir.

Fars edebiyatının önemli şairleri arasında bulunan Eşref lakablı Seyyid Hasan-ı Gaznevî'nin (ö. 556/1161[?]) (Öztürk, 1995: 474) manzumelerinde şem' ve pervâneyi bir arada kullandığı görülür:

تا جهان را شمع رویش گشت شاهد خانۀ

هر که جانی داشت خود را بر روخس پروانه کرد

Onun mum gibi olan yüzü, cihanın güzellik evi olduğu için

Can sahibi olanlar ise kendini onun yüzüne pervâne eyledi. (Hasan-ı Gaznevî, 1328/1949: 274)

از گریه اگر یکدم سر بر کنمی من چون شمع بسی آتش بر سر کنمی من

Ağlamaktan bir an olsun vazgeçersem eğer

Mum gibi birçok ateş saçırım ben. (Hasan-ı Gaznevî, 1328/1049: 161)

Şairin yukarıdaki beyitlerde şem' ve pervâneyi âşıkane bir şekilde kaleme aldığı görülmektedir. İlk beyitte sevgilinin yüzü aydınlık saçan muma benzetilmiş; ona âşık olan kişi de pervâneye benzetilmiştir. İkinci beyitte ise âşığın ağlayışını mumun yanarken akıttığı mum damlalarına benzetmiştir.

Fars edebiyatının en büyük kaside şairlerinden Enverî (ö. 585/1189) (Karahan, 1995: 267) *Dîvân*'ında şem' ve pervâneye değinir:

در هجر همی بسوزم از شرم خیال در وصل همی بسوزم از بیم زوال

پروانه شمع را همین باشد حال در هجر نسوزد و بسوزد ز وصال

Ayrılıkta yanıyorum hayalin utancı ile

Vuslatta yanıyorum biter korkusu ile

Mumun pervânesinin de hali işte böyledir,

Ayrılıkta yanmaz ancak vuslat yüzünden yanıp tutuşur. (Enverî, 1376/1997: 691)

Mum ile pervânenin davranışsal olarak ve tabiattan getirdikleri özelliklerini en açık şekilde göz önünde bulundurarak; pervânenin mumdan ayrı kalmasının da ona kavuşmasının da acı dolu olduğunu dile getirir. Bu bağlamda şem' ve pervâneyi âşıkane bir çerçevede değerlendirmektedir.

Fars edebiyatının önemli kaside şairlerinden olan Hâkânî-i Şirvânî (ö. 595/1199) (Yazıcı, 1997: 168) şiirlerinde şem'den ve pervânedan şu şekilde bahseder:

راهب که دست داشت ز صد نور بر جهان شمع شیش ز چوب صنوبر نکوتر است

Yüzlerce nur ile dünyayı elinde tutan rahib

Onun gece mumu, çam ağacıyla daha güzeldir.

بل شمع هفت چرخ گدازان شده چو موم از بس که تف رسد ز نفسهای بیمرش

Onun sayısız nefeslerinden öyle bir hararet gelir ki

Yedi felek mumu (güneş) dahi erir mum gibi. (Hâkânî, 1338/1959: 218)

Yukarıda da mumun yanıp erime özelliği benzetme ve tasvir unsuru olarak öne çıkmaktadır.

Hicri altıncı yüzyıl önemli şairlerden olan Zahir-i Faryâbî (ö. 598/1201) (Atalay, 2013: 87) şiirlerinde şem' ve pervâneyi şu şekilde kullanır:

گل خزان گردد و خاموش شود شمع اگر بلبل گلشن و پروانه محفل باشم

*Ben eğer gül bahçesinin bülbülü, mahfilin pervânesi olursam
Gül hazana döner, mum ise sönüp gider.* (Faryâbî, 1388/2009: 252)

شمعی ست چهره تو که هر شب ز نور خویش

پروانه عطابه مه آسمان دهد

*Senin yüzün öyle bir mumdur ki her gece kendi nuruyla
Pervâne bağışlar göklerin ayına.* (Faryâbî, 1388/2009: 68)

Yukarıdaki beyitlerde de mumun etrafı aydınlatma, ışık saçma özelliği sevgilinin yüzüne benzetilmiş ve tasvir unsuru olarak kullanılmıştır.

Ölüm tarihi kesin olmamakla birlikte Hicri yedinci yüzyıl İranlı meşhur sufi, âlim ve şairlerden olan Rûzbihân-i Baklî (ö. 606/1209) (Hoca, 1991: 545) aşk ve muhabbeti, tasavvuf nazariyelerinin kaynağı olarak değerlendirdiği ve bu konudaki düşüncelerini bir araya getirdiği *Abheru'l-Aşıkîn* adlı eserinde kurbîyyet leğenindeki güzellik mumunun etrafında dönen ve onun vuslatında yanıp yok olan pervânedan bahseder (Baklî, 1366/1987: 123). Şöyle der (Baklî, 1366/1987: 131):

ای ترک! ترا شمع جهان خوانم من وصل تو حیات جاودان خوانم من

*Ey güzel sevgili! Sana cibanının mumu diye seslenirim ben,
Senin vuslatını sonsuz yaşam olarak adlandırırım ben.*

Yukarıdaki beyitlerde mumun aydınlatıcı özelliği üzerinden güzellik vurgusu yapılarak sevgiliye işaret edilmiştir. Sevgilinin güzel yüzü bütün dünyayı aydınlatacak güzellikte olduğu vurgusunda bulunarak şem' benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

Fars edebiyatında hamse türünün öncüsü olarak değerlendirilen Nizâmî (ö. 611/1214) (Kanar, 2007: 183) *Hamsé*'sinde şem' ve pervâneye değinir:

ز عشقت سوزم و می سازم از دور که پروانه ندارد طاقت نور

Senin aşkınla yanıp yakılıyorum uzaktan uzağa

Çünkü pervânenin dayanma gücü yoktur nura. (Nizâmî, 1383/2004: 187)

در این غم بد دل پروانه وارش که شمع صبح روشن کرد کارش

*Pervâne gibi olan gönlü kederdeydi
Sabahın mumu aydınlattı onun işini.* (Nizâmî, 1383/2004: 210)

Beyitlerde görüldüğü üzere pervâne ve şem‘ âşıkane bir üslupla karşımıza çıkmaktadır. Pervâne, mumun aşkıdan dolayı nasıl dert ve acı içindeyse âşık da kendisinin aynı acı ve keder içinde olduğunu pervâne benzetmesiyle dile getirir. Bu bağlamda şair, kendi aşkını şem‘ ve pervâne ile özdeşleştirerek bir ilgi kurar.

Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte Hicri altıncı yüzyılın ilk yarısında yaşadığı bilinen Mucîruddîn-i Beylekânî (Beylekânî, 1358/1979: 3) *Divân*'ında şem'den bahseder:

شمع ختنش گویم و دانم که خطا نیست جز شمع ختن شمع ختن را چه توان گفت؟

*Ona Hoten mumu diye seslenirim ve bilirim ki bu hata değildir,
Hoten mumuna, Hoten mumundan başka ne denebilir?* (Beylekânî, 1358/1979: 215)

ای بسا روز که من پیش خیال تو چو شمع تا به شب مرده و شب تا به سحر سوخته ام

*Ah ne çoktur o günler ki! Senin hayalinin huzurunda mum gibi
Gece vaktine dek öldüğüm, seher vaktine dek yandığım.* (Beylekânî, 1358/1979: 230)

Yukarıdaki beyitlerde şem‘ yani mum kelimesinin iki farklı içerikte kullanıldığı göze çarpmaktadır. İlk beyitte aydınlık ve güzellik özelliği sebebiyle sevgili muma benzetilmiştir. Hoten mumu denmesinin sebebi ise Doğu Türkistan'ın güneyinde yer alan Hoten şehrinin edebiyatta güzelleriyle bilinmesidir. Bu bağlamda Hoten ve mum birer güzellik unsurudur ve sevgilisini bu öğelerle betimler. Ancak sonraki beyitte mumun yanması, yanarken erimesi özelliği sebebiyle mum gibi yanıp ağladığını; acı içinde olduğunu ifade etmeye çalışmıştır. Bu sefer de kendi aşkını mumun davranış hali ile dile getirir.

Fars edebiyatının mutasavvıf şairleri arasında bulunan Fahreddîn-i Irâkî de (ö. 688/1289) (Bilgin, 1995: 84) şiirlerinde şem‘ ve pervâneye işaret eder:

پیش شمع رخش چو پروانه سوختن باید اختیار کرد

*Onun mum gibi yüzünün karşısında
Yanmayı tercih etmeli bir pervâne gibi.* (Irâkî, 1372/1993: 76)

دل در طلب هر دو جهان می بازد وز هر دو جهان سود و زیان می بازد

مانندۀ پروانه که بر شمع زند بر عین تو جان خود چنان می بازد

*Gönül her iki âlemi arzularken (iki âlemi de) kaybeder
Ve her iki âlemin faydasını da zararını da kaybeder
Kendini muma vuran bir pervâne gibi
Senin göz kapağında canını feda eder.* (Irâkî, 1372/1993: 224)

İrâkî, yukarıdaki şiirlerinde âşıkane çerçevede şem' ve pervânenin bahsetmektedir. Şem'i yani ateşi uzaktan gören ve ona âşık olan; nihayetinde kendini ateşe atan bir pervâne söz konusudur. Sevgilinin yüzü öyle güzeldir ki karşısında yanmaktan başka çare yoktur. Bu anlamda şair bu iki mazmunu kendi aşk görüşü ile özdeşleştirerek kaleme almıştır.

İran edebiyatın en önemli isimlerinden Sa'dî-i Şîrâzî de (ö. 691/1292) şem' ve pervâne ile ilgili dikkat çekici, âşıkane şiirler kaleme almıştır:

شبی یاد دارم که چشمم نخفت شنیدم که پروانه با شمع گفت
که من عاشقم گر بسوزم رواست تو را گریه و سوز باری چراست؟

Hatırlarım bir gece gözüme uyku girmedi

Duydum ki pervâne muma şöyle dedi:

Ben âşığım, eğer yanarsam yeridir,

Peki ya senin ağlayıp yanman nedendir?(Sa'dî, 1376/1997: 223)

Şairin, yukarıdaki beyitlerde tamamen duygusal ve âşıkane bir çerçevede şem' ve pervâne mazmunlarını kullandığı görülmektedir. Âşık olan ve uykusuz kalan bir kişinin, pervâne ile şem'in dilinden bu iki mazmun arasında geçen bir konuşmayı dile getirdiği göze çarpmaktadır.

195

VII/XIV yüzyıl şairlerinden Kâsım-ı Envâr da şiirlerinde şem' ve pervâne mazmunlarına yer veren şairlerdendir:

بود یک پروانه شوریده حال جان شیرین کرده بر آتش حلال
دید شمع را که با صد سوز و درد اشک گلگون می‌رود بر روی زرد

Hali perişan bir pervâne vardı,

Ateşe helâl kıldı tatlı canını.

Yüzlerce ateş ve dert içinde olan mumu gördü,

Sararmış yüzünün üzerinde gül rengi gözyaşı akıyordu.(Envâr, 1337/1958: 381)

Kâsım-ı Envâr, iki mazmunu duygusal bir çerçevede ele aldığı; onun şiirinde pervânenin kendisini ateşe feda ettiği, mumun ise yanıp gül renginde yani kanlı gözyaşı akıttığı görülmektedir.

Hicri sekizinci yüzyılın başlarında yaşayan Seyf-i Fergânî (ö. 705/1305) (Yıldırım, 2009: 27) eserinde şem' ve pervâneye işaret etmektedir:

همچو پروانه می‌زنم پرو بال گرچه آن شمع از نظر دوراست

Kolumu kanadımı çırpıyorum pervâne gibi

Her ne kadar benim mumum görüşten uzak olsa da. (Fergânî, 1392/2013: 211)

عنقاي عقل بنده چو پروانه چراغ
پر سوخته ز پرتو شمع جمال تست

Akılın ankası, kandilin pervânesi gibi köledir

Senin cemâlinin mumunun parıltısı ile kanadı yanıktır. (Fergânî, 1392/2013: 246)

شمع رخساره تو می طلبم
همچو پروانه روشنائی را

Senin yanağının mumunu arzulamaktayım

Tıpkı aydınlığı arayan pervâne gibi. (Fergânî, 1392/2013: 404)

Burada da şem' ve pervâne yine âşıkane bir şekilde kaleme alınmış ve işlenmiştir. Pervâne biçare âşık, yanan âşık; şem', mum ise ulaşılmak istenen, arzulanan maşuktur. Şair kendi aşkını şem' ve pervâne ile özdeşleştirmiştir.

Hicviyeleri ile tanınmış İranlı şair ve edip Ubeyd-i Zâkânî (ö. 772/1370'ten önce) (Çiftçi, 2012: 16) şiirlerinde şem' ve pervâneyi şu şekilde kullanır:

پرتو شمع تجلی بر دل ما شعله زد
این همه نور و ضیا زان روشنائی یافتیم

Tecelli mumunun nuru bizim gönlümüze kıvılcım attı

Tüm bu nuru ve ziyayı o aydınlıktan bulduk. (Zâkânî, 1391/2012: 266)

گهی چون شمع می افروز از عشق
چو پروانه گهی می سوز از عشق

Bazen mum gibi ışıldayıp parla aşk ile

Bazense pervâne gibi yanıp tutuş aşk ile. (Zâkânî, 1391/2012: 285)

Şair, tecelli mumunu Allah'ın varlığı, yansıması olarak kullanmış ve o varlık ile aydınlığa ulaştığını dile getirmiştir. İkinci mısra da ise mumu ve pervâneyi, ikisinin de yanma özelliğini aşk ile özdeşleştirerek ifade etmiştir.

Hicri sekizinci yüzyılda yaşayan, Fars edebiyatının önemli kaside şairlerinden Selmân-ı Sâvecî (ö. 778/1377) (Sâvecî, 1389/2010: 17) şem'e ve pervâneye şu şekilde işaret etmektedir:

چون تو را شمع صفت با همه کس رویی هست

من که پروانه ام ای شمع! ز من روی متاب

Senin mum sıfatlı olduğun için herkese yönelirsin

Ben ki pervâneyim ey mum! Benden yüz çevirme. (Sâvecî, 1389/2010: 247)

من از شوق تو چون پروانه می سوزم چرا یک شب

دلت بر من نمی سوزد، نه آخر شمع عشاقی؟

Senin şevkinle pervâne gibi yanıyorum ben,

Neden bir gece bile acımıyorsun bana, âşıkların mumu değil misin yoksa?

(Sâvecî, 1389/2010: 409)

ایا شمع جمع و چراغ ملوک چو پروانه تا چند تا بم دهید؟

Acaba meclisin mumu ve meliklerin kandili

Pervâne gibi ne zamana dek yakacaksınız beni? (Sâvecî, 1389/2010: 459)

Yukarıdaki beyitlerde görüldüğü gibi şem' ve pervâne âşıkane çerçevede kaleme alınmıştır. Sevgilinin aşkıyla yanıp tutuşan âşık pervâneye benzetilmiş; herkesin yöneldiği, meclis aydınlatan sevgili de şem' olarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevede şair kendi aşkını şem' ve pervâne ile özdeşleştirmiştir.

Ne zaman ve nerede doğduğu belli olmayan Hicri sekizinci yüzyıl şairlerinden Nâsır-i Buhârâyî (Buhârâyî, 1353/1974: 5) *Hidayetnâme* adlı mesnevisinde bir pervâne ile gönül sahibi bir kişinin karşılıklı konuşmasını nakleder. Gönül sahibi kişi aşkta çok zor bir müşkülünün olduğunu ve pervânenin bu sorunu çözebileceğini; çünkü onun aşk ateşine doğru kanat çırdığını söyler. Bunun üzerine pervâne, gece vakti mecliste mum yakıldığında onun derdine çare olması için meclise gelmesini ister. Gece olduğunda mum yakılır (Purcevâdî, 1393/2014: 885). Bir pervâne uzaktan raks ederek şem'e yaklaşır ve onun etrafında dönmeye başlar ve şu beyitleri söyler (Buhârâyî, 1353/1974: 429):

پدید آمد از دور پروانه ای	برقص آمده همچو دیوانه ای
بسی گشت در زیر و بالای شمع	بیوسید هر دم سرا پای شمع
چو یارش بخواند و کرشمه نمود	در آتش در انداخت خود را چو دود
سراسر وجود خودش بر فروخت	چو عودی بر آن شمع خوش بسوخت
ندانم بر آمد که ای زنده دل	جوان جوانبخت فرخنده دل
ره عشق بازی همین است و بس	به تحقیق اسرار ناصر برس

*Uzaktan ortaya çıktı bir pervâne
Raks ederek gelmiş sanki bir divâne
Mumun altında üstünde ziyadesiyle dolandı
Öptü her an mumu baştan aşağı
Ona yârim deyip işve yaptığında
Duman gibi attı kendini ateşin ortasına
Aydınlandı tüm vücudu baştanbaşa
Bir od ağacı gibi hoşça yandı mum huzurunda
Bir ses yükseldi, ey diri gönül!
Ey bahtı güzel ve kutlu gönül!
Aşk oyununun yolu işte budur vesselam!
Nâsır'ın sırlarını arayarak bul!*

Yukarıdaki beyitlerde görüldüğü üzere şair pervânenin aşk serüvenini pervânedan dinlemektedir. Ateşi, mumu gören pervâne bir süre sonra kendini ateşin ortasına atar ve yanar. Pervânenin serüveni âşıkane bir üslup ve çerçevede, tamamen bu iki mazmunun davranışsal özelliklerinin dikkate alınarak hikâye edildiği görülmektedir.

Hicri dokuzuncu yüzyıl, İranlı önemli âlim ve şairlerden olan Abdurrâhmân-i Câmî (ö. 898/1492) (Okumuş, 1993: 94) şiirlerinde şem' ve pervâneyi bu iki mazmunun tabiattaki davranışlarından hareketle şöyle kaleme alır:

همچو پروانه گو بمجلس جمع هستی خود فنا کند در شمع

*Toplantı meclisinde bir pervâne gibi
Mumda yok eder tüm varlığını ve benliğini.* (Câmî, 1386/2007: 219)

دران روشنی خلق جمع آمدند چو پروانگان سوی شمع آمدند

*O aydınlıkta toplandılar
Pervâneler gibi muma doğru geldiler.* (Câmî, 1386/2007: 988)

Hicri onuncu yüzyıl Fars edebiyatının önemli şairlerinden Vahşî-i Bâfkî (ö. 991/1583) (Örs, 2012: 449) *Dîvân'*ında şem' ve pervâneye işaret eder:

پروانه ام و عادت من سوختن خویش

تا پاک نسوزم دلم آسوده نگر...

*Pervâneyim ben, kendimi yakmak âdetimdir,
Tamamen yanmadıkça gönlüm huzur bulmaz benim.* (Bâfkî, 1391/2012: 260)

پروانه بر آتش زند از بهر تو خود را

ای شمع تو هم حرمت پروانه نگه دار

*Kendini senin için ateşe vurur pervâne
Ey mum! Pervâneye hürmet göster sen de.* (Bâfkî, 1391/2012: 279)

Yukarıdaki beyitlerde şair pervânenin muma olan aşkını en yalın ve genel çerçevede, bu iki mazmunun davranışlarını gözlemleyerek ifade etmiştir. Kendi aşkını şem' ve pervâne ile özdeşleştirir.

Kaside ve mersiyeleri ile meşhur Muhteşem-i Kâşânî de (ö. 996/1588) (Kurtuluş, 2006: 77) şiirlerinde şem' ve pervâneye yer verir:

آتشی سر زد و شد شمع طرب خانه دل

مرغ جان آمد و گرد سر او پر زد و رفت

*Bir ateş yaktı ve gönül evi mutluluk mumuna döndü
Can kuşu geldi, onun başının etrafında kanat çırpı ve gitti.*
(Kâşânî, 1368/1989: 379)

همایون طایران باغ حسن از شعله حسنت

بر آتش پر زنان پروانه شمع جمال تو

*Güzellik bahçesinin kutlu kuşları senin hüsnünün kıvılcımıyla,
Senin cemâl mumunun pervânesi gibi kanat çırparak ateşe (gittiler).*
(Kâşânî, 1368/1989:644)

Yukarıda da sevgilinin güzelliği, güzel yüzü muma benzetilmiş; ona tutkun, âşık da pervâneye benzetilmiştir. Bu bağlamda şair kendi zihnindeki âşıklığı şem' ve pervâne ile ilişkilendirmiştir.

Daha çok Farsça şiiirler söyleyen, Hint üslubunun temsilcilerinden Azerî bir şair Sâib-i Tebrîzî (ö. 1087/1676[?]) (Sadıkoğlu, 2008: 541) *Dîvân'*ında şem' ve pervâneye yer verir:

پرده شرم است مانع در میان ماه و دوست

شمع را فانوس از پروانه می سازد جدا

*Hayâ perdesi ay ile sevgilinin arasında engeldir,
Mumu pervânededen ayrı düşürerse fanustur.* (Sâib, 1387/2008: I, 4)

شمع و گل چون بلبل و پروانه شیدای تواند

ای بهار زندگی آخر تو شیدای که ای؟

*Mum ile gül sana âşıktırlar bülbül ile pervâne gibi,
Ey hayat baharı! Ya sen kimin âşığısın peki?* (Sâib, 1387/2008: VI, 3243)

Sâib-i Tebrîzî yukarıdaki beyitlerinde maşuk olarak nitelendirilen gül ile şem'in, mumun bile kendisine âşık oldukları bir sevgiliden bahsederek kurguladığı sevgiliyi üstün kılar. Bu bağlamda kendi aşk görüşünü bu mazmunlar ile özdeşleştirerek ifade eder.

Fars edebiyatında Hint üslubunun önde gelen temsilcilerinden biri olan Bîdil (ö. 1133/1720) (Ferhâdi, 1992: 134) şiiirlerinde şem' ve pervâneye işaret eder:

به هر جامی روم از حسرت آن شمع می سوزم

جهان آتش بود پروانه ی از بزم بیرون را

Her yere gidiyorum, o mumun hasretiyle yanıyorum

Meclisten ayrılan pervâne için tüm cihan ateşe dönüşür. (Bîdil, 1386/2007:I, 141)

تا نمی سوزیم بیدل پر فشانیهها بجاست مشرب پروانه ایم آتش به جان انداخته

Tamamen yanmadıkça bu çırpınışlar (sana) layıktır ey Bîdil!

Cana ateş sıçramış pervâne meşrebliyiz. (Bîdil, 1386/2007: II, 1286)

Bîdil yukarıdaki beyitlerinde mumu hasretiyle acı çekilen, yanılan bir sevgili; pervâneyi ise o sevgili uğrunda canını feda eden bir âşık olarak kurgulamaktadır. Bu, şem' ve pervânenin en bilinen ve genel kullanımudur. Şem' ile pervâne âşıkane bir şekilde kaleme alınmıştır. Bu bağlamda şem' ve pervânenin İran şirinde hicri dördüncü yüzyıldan itibaren bu mazmunların davranışsal özelliklerini dikkate alarak çeşitli şekillerde defalarca kullanıldığı görülmektedir.

İran edebiyatında şairlerin, kendilerinden önceki şairlerin kaleme aldıkları "şem' ve pervâne" temsilini bir yere kadar devam ettirdikleri; önceki şairlerin tasvirlerini taklit ettikleri görülmektedir (Metînî, 1373/1994: 782, 788). Bununla birlikte şem' ve pervâne'den bahseden şairler sadece klasik dönem şairleri değildir. Aynı zamanda bazı çağdaş şairlerin de şiirlerinde geleneksel şiirin etkisinde kalarak aynı temsilî takip ettikleri; kendilerince yorumladıkları göze çarpmaktadır.

Çağdaş İran edebiyatının en ünlü kadın şairlerinden sayısız kıtası olan Pervîn-i İ'tisâmî (ö. 1320/1941) (İnal Savi, 2007: 246) şiirlerinde "gül" ile ilgili birçok şiir söylemiş olmasına rağmen hiçbirinde güllerin üzerine konan "pervâne"den yani renkli kanatları olan "kelebek"ten söz etmez (Metînî, 1373/1994: 789). Bu bağlamda geleneksel söylemin dışına çıkmadığını söylemek mümkündür:

پر خـود سوختم و دم نـزدم گر چه پیرایه پروانه پر است...

پر پروانه ز یک شعله بسوخت مهلت شمع ز شب تا سحر است

Her ne kadar pervânenin süsü ziyneti kanadı olsa da

Kendi kanadımı yaktım ve söylenmedim asla

...

Pervânenin kanadı bir kıvılcım ile yandı

Mumun yanma mühleti ise geceden sabaha kadardır. (İ'tisâmî, 1962: 204)

Görüldüğü gibi 20. yy. şairlerinden İ‘tisâmî geleneğin taşıdığı şem‘ ve pervâne söyleminin dışına çıkmamış; şem‘i mâşuk, pervâneyi âşık olarak değerlendirmiştir. Ancak pervâne ile şem‘in yanırları arasında bir kıyasta bulunarak pervânenin bir kıvılcımla bir an da yandığını, mumun ise sabaha kadar uzun bir müddet boyunca yandığını dile getirir. Şair, kendi dünyasında kurguladığı aşkı bu mazmunlar ile özdeşleştirerek ifade eder.

İ‘mâd-i Horasânî (ö. 1329/1950) de şiirlerinde defalarca “pervâne” kelimesini tek başına kullanmış olmasına rağmen bu mazmunu önceki şairlerin “şem‘ u pervâne” temsili çerçevesinde değerlendirip kaleme aldığı görülmektedir. (Metinî, 1373/1994: 789). Nitekim bir şiirinde şöyle söyler:

عشق آتش بود و خانه خرابی دارد

پیش آتش دل شمع و پر پروانه یکیست

Aşk ateştir ve evi harabeye çevirir

Ateşin huzurunda mumun gönlü ve pervânenin kanadı birdir.

(Horasânî, 1372/1993: 68)

İ‘mâd-i Horasânî yukarıdaki mısralarında bu iki mazmunu âşık ve mâşuk olmaktan ziyade ikisinin de yanma özelliği sebebiyle aşk ateşinin karşısında aynı olduğunu dile getirir.

Yirminci yüzyıl İran edebiyatı şairlerinden Reşid-i Yâsemî’nin (ö. 1330/1951) (Yâsemî, 1364/1985: 4) *Divân*’ında “Pervâne ve Gül” başlıklı bir şiir yer almaktadır. Bu şiirde pervâne kelimesini kelebek olarak yorumlamak mümkündür:

بگل گفت پروانه ای در چمن که بامن بگوی

که داده ترا و نداده بمن چنین رنگ و بوی

Çemendeki pervâne (kelebek) dedi güle

Haydi, bana söyle

Sana kim vermiş de bana vermemiş

Böyle rengi, böyle kokuyu. (Yâsemî, 1364/1984: 31)

Şiirden bir çimenlikten bahsediliyor olması; bir bahar hayali, bahçe tasviri gibi düşünölebileceğinden ve renkli kanatlı kelebeklerin çiçeklerin etrafında uçuşması nedeniyle buradaki pervâne kelimesini kelebek olarak düşünöbilmemiz mümkündür.

Melikuş-şuarâ Bahâr (ö. 1330/1951) bir beytinde “pervâne (kelebek) ve gül”den şöyle bahseder (Metînî, 1373/1994: 788):

بگل گفت پروانه ای در چمن که با من بگوی
که داده ترا و نداده بمن چنین رنگ و بوی

*Eğer bir kimse ile bir olmak istersen onun rengine gir
Bak da gör pervânenin nasıl da gül renginde kanadı var.* (Bahâr, 1391/2012: 1011)

Melikuş-şuarâ Bahâr yukarıdaki beyitte her ne kadar gül ile pervâne kelimelerini bir arada kullanmış olsa da; beyitteki pervâne kelimesinin şem‘ ve pervâne temsiline yakın bir manada kullanıldığını söylemek mümkündür. Nitekim pervânenin kanadının ateşte yanması, ateşin ve gülün kırmızı, kızıl renkte olması ve kanadının yanarak ateş ile aynı renge bürünmesi şem‘ ve pervâne temsiline mana olarak daha yakındır. Bir olmanın; bir renge girmenin en önemli özelliği kendi kimliğini yok etmek, şahsını yok kılmak olduğu düşünüldüğünde; bu beyittekinin kendini mumun ateşine atıp yanarak yok eden pervâne olduğunu söylemek daha doğrudur. Şair başka bir gazelinde ise şöyle söyler:

به جای شمع برافروخت در چمن گل سرخ بجای شهپر پروانه بال بلبل سوخت
*Mum yerine kırmızı gül alevlendi çemende
Bülbülün kanadı yandı pervânenin kanadı yerine.* (Bahar, 1391/2012: 1016)

بلبل ز شوق گل و پروانه از سودای شمع هر یکی سوزد به نوعی در غم جانانه ای
*Gülün aşkıyla bülbül, mumun sevdasıyla pervâne
Her biri yandı bir şekilde bir sevgili kederinde.* (Bahar, 1391/2012: 1053)

Yukarıdaki beyitlerde de görüldüğü üzere tabiat unsurları olarak; çimenlik, gül, bülbül, pervâne (kelebek) kullanılmış olsa da yanan bir pervâne söz konusu olduğu için buradaki pervâne kelimesini renkli kanatlı kelebek olarak düşünemeyiz. Nitekim aynı beyitte şem‘-mum kelimesi de kullanıldığı için pervâne olarak düşünmek daha doğru olacaktır. Bu beyitlerde iki aşk hikâyesinin başkahramanları olan gül ve bülbül, şem‘ ve pervâne birbirleriyle ilişkili olarak bir arada kullanılmıştır. Her ne kadar bir bahçe tasavvurunda bu mazmunlar bir arada kullanılmış olsa da mum ve pervânenin davranışsal özelliklerinin daha baskın olduğu görülmektedir.

Çağdaş İran edebiyatı şairlerinden İrec Mirza'nın (ö. 1343/1964), şiirlerinde pervâneyi kelebek manasında kullandığı ancak yine aynı şiirde şem'den bahsettiği görülür:

چه بیش و کم شود از پرتو شمع که بر یک شخص تابد یا به یک جمع

اگر پروانه ای بر گل نشیند گل از پروانه آسویی نبیند

*Bir kişiyi ya da bir meclisi aydınlatınca
Parlaklığından bir şey kaybetmez mum
Bir kelebek bir gülün üzerine konarsa
O kelebekten bir zarar görmez gül.*

همچو دو پروانه خوش بال و پر داده عنان بر کف باد سحر

*Hoş kanatlı iki kelebek gibi
Dizginlerini seher yelinin eline vermiş.*

Görüldüğü üzere yukarıdaki mısralarda gülün üzerine konan bir kelebekten bahsedilmektedir. Şem' u pervâne temsîlinin kahramanları bir arada kullanılmış olmasına rağmen söz konusu temsîl çerçevesinde bir anlam mevcut değildir. Nitekim çiçeklerin, güllerin üzerine konan pervâne değil kelebeğdir. Bu bağlamda şairin kelebekten bahsettiğini ancak aynı beyitte şem' kelimesini kullandığını görmekteyiz. Bu durumda anlam olarak şem' ve pervâne çerçevesinin dışında olsa da lafzen yine bir arada kullanıldıkları göze çarpmaktadır.

Rehî-i Mu'ayyerî'nin (ö. 1347/1967) ise şiirlerinde şem' ve pervâne temsîli dışında "pervâne"yi kelebek olarak kullandığı da görülmektedir:

در چمن پروانه ای آمد ولی ننشسته رفت با حریفان قهر بجای توام آمد به یاد

*Çimenliğe bir kelebek geldi fakat konmadı gitti
Dostlara yaptığın yersiz kabrın aklıma geldi. (Mu'ayyerî, 1389/2010: 47)*

هر خنده ما شمع صفت مایه اشکی است با گریه سرشتند تو گویی گل ما را

پروانه پر سوخته را بیم شرر نیست از برق چه اندیشه بود حاصل ما را؟

*Bizim mum gibi her gülüşümüz gözyaşı kaynağıdır
Sanırsın bizim toprağımızı ağlayarak yoğurmuşlardır.
Kanadı yanık pervânenin kıvılcımdan korkusu yoktur
Şimşekten ne korkumuz olur bizim? (Mu'ayyerî, 1389/2010: 47)*

Mu‘ayyeri’nin pervâne kelimesini iki anlamda da kullandığı görülmektedir. Şair bu mazmunları bir tabiat unsuru olarak yeşillığe, çiçeklere gelen renkli kanatlı kelebek ve benzetme-tasvir unsuru olarak mum ve pervâne çerçevesinde kaleme almıştır.

Yukarıdaki örnek beyitlerde görüldüğü gibi İran şiirinde Hicri dördüncü yüzyıldan yaklaşık Hicri on üçüncü yüzyıla kadar “kelebek” anlamında kullanılmış “pervâne”ye rastlanmaz. Tabiat şairi Menûçihri-i Damgâni’nin dahi “pervâne”yi kelebek manasında kullandığı görülmemektedir (Metînî, 1373/1994: 786). Bu uzun süreçte yazılmış şem‘ ve pervâne şiirlerinde yine geleneksel anlamların kullanıldığı ve geleneğin takip edildiği göze çarpmaktadır.

Sonuç

İran edebiyatı şairlerinin asırlarca “gül ü bülbül” temsilini geliştirip yaşatmalarına, çeşitli çiçek türlerinden, bağ ve bahçelerden bahsetmelerine ve bu unsurların “pervâne (kelebek) ve gül” hakkında hayalî bir tasvir oluşturmaları için uygun bir ortam meydana getirmesine rağmen pervâneyi “kelebek” manasında kullanmadıkları; ya da bu manada çok az kullandıkları görülmektedir (Metînî, 1373/1994: 787). Bu bağlamda nadiren klasik şiir söylemlerinin dışına çıkan şairlerin geleneksel şiir temsillerine büyük anlamda bağlı kalıp bu temsilleri devam ettirdikleri; şairlerin şiirlerini tertip ederken tercih ettikleri nazım türlerinin “şem‘ ve pervâne” temsiline ve yalnız şem‘ veya yalnız pervâneye olan bakışlarını etkilediği ortaya çıkmaktadır. Genel olarak kaside türünde memduh için övgü unsuru olarak şem‘in kullanıldığı; gazel ve mesnevi türlerinde ise şem‘ u pervâne temsiline yakın bir manada âşikane veya tasavvufî çerçevede ele alındığı göze çarpmaktadır. Söz konusu mazmunların müstakil olarak da şairler tarafından kaleme alındıkları görülmektedir. Her ne kadar İran edebiyatında gül, nergis, yasemin, bülbül, servi gibi çeşitli bağlamlarda doğa unsurları kullanılmış olsa da pervâne kelimesi bir bahçe tasvirinde kelebek anlamında çok sık kullanılmamıştır. Buradan, klasik söylemlerin kendi anlamlarını belli bir yere kadar muhafaza ettikleri; yeni şairlerin de geleneği takip edip yaşattıkları ancak az sayıda da olsa geleneğin dışına çıkan şairlerin olduğu da anlaşılmaktadır.

Şem‘ ve pervâneyi şiirlerinde kullanan şairlerin bu mazmunları benzetme ve tasvir unsuru olarak; kendi dünyasındaki aşk görüşünü veya kendi aşkını bu mazmunlarla bağdaştırarak ifade ettikleri dikkat çekmektedir. Bu mazmunların klasik dönemden başlayarak Hallâc-ı Mansur, Ebû Sâid-i Ebû’l-Hayr, Katrân-ı Tebrîzî, Mes‘ud Sa‘d, Faryâbî, Nizâmî, Attâr, Irâkî, Sa‘dî, Câmî ve daha birçok şair ile geleneksel bir söyleme eriştiği dile getirilebilir.

Bu söylem bazen tasavvufi içerikli iken bazen de lirik bir içeriğe sahip olmuştur. Şairlerin bu iki mazmunu nasıl nitelendirdikleri hususunda şem' ve pervânenin tabiatından getirdikleri davranışsal özellikleri büyük bir etkiye sahiptir. Nitekim bu durum örnek şiirlerde şem'in aydınlatıcı ve ışıltaması özelliğiyle bazen sevgili; yanma ve mum damlası akıtma özelliğiyle yanan ve ağlayan âşık; pervânenin ise kendini ateşe atması sebebiyle fedakâr bir âşık, bazen de fanus sebebiyle mumun kendisinden mahrum kaldığı mâşuk olarak değerlendirildiği açık bir şekilde görülmektedir. Aynı zamanda nadir de olsa yeşilliklerde güllerin, çiçeklerin üzerine konan kelebek tasviri de göze çarpmaktadır. Ancak genel çerçevede şem' ve pervâne mazmunlarının büyük bir çoğunlukla geleneksel bağlamda değerlendirildiği aşıkârdır.

Kaynaklar

- Atalay, Mehmet (2013). "Zahîr-i Fâryâbi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* XXXIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 87-88.
- Armutlu, Sadık (2010). "Şem' u Pervâne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* XXXVIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 495-497.
- Bâfkî, Vahşi (1391/2012) *Divân-i Vahşî-i Bâfkî*, haz. Hüseyin Âzerân, Tahran: Müessesesi-i İntişârât-i Emîr Kebîr.
- Bahar, Melikuş-şuârâ. (1391). *Divân-i Eş'ar-i Melikuş-şuârâ Bahar*, haz. Azîz Mehdî, Dâmûn Selâhî, Tahran: İntişârât-i Nigâh.
- Baklî, Rûzbihân (1366/1987). *Abheru'l-Aşkın*, tsh. Henry Corbin, Muhammed-i Muin, Paris-Tahran: İntişârât-i Menûcihr.
- Beylekânî, Mucîruddîn (Tebriz 1358/1979). *Divân-i Mucîruddîn-i Beylekânî*, tsh. Muhammed Âbâdî, Tahran: İntişârât-i Müessesesi-i Tarih ve Ferheng-i İran.
- Bilgin, Orhan (1995). "Fahreddîn-i Irâkî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* XII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 84-86.
- Buharâî, Nasır (1353/1974). *Divân-i Eş'ar-i Nasır-i Buharâî*, haz. Mehdi Direhşân, Tahran: Bonyâd-i Nikûkârî-yi Nûriyânî.
- Câmî, Abdurrahmân (1386/2006) *Nefabâtü'l-uns*, tsh. Muhammed Duabedî, Tahran: İntişârât-i Sohen.
- Cebelî, Abdulvâsî (2536/1977). *Divân-i Abdulvâsî-i Cebelî*, tsh. Zebihullâh Safâ, Tahran: Müessesesi-i İntişârât-i Emîr Kebîr.

- Çiftçi, Hasan (2012). "Ubeyd-i Zâkânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* XXXXII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 16-17.
- Dihlevî, Bîdil (1386/2007). *Dîvân-ı Bîdil-i Dihlevî I-II*, tsh. Ekber Bihdârvend, Tahran: İntişârât-i Negâh.
- Ebû Saîd-i Ebu'l-Hayr (1389/2010). *Esrarü't-tevhid*, Haz. Hüseyin Bedreddîn, Tahran: İntişârât-i Senâyî.
- , (1349/1970). *Rubâiyyât-i Hazret-i Sultan Ebû Saîd-i Ebu'l-Hayr*, Haz. Seyyid Kurban Ali Bismil, baskı yeri yok.
- , (2013). *Rubailer*, Çev. Mehmet Kanar, İstanbul: Şule Yayınları.
- Envâr, Kâsım (1337/1958). *Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr*, tsh. Sâ'id-i Nefisî, Tahran: İntişârât-i Senâî.
- Enverî, Kâsım (1376/1997). *Dîvân-i Enverî*, tsh. Pervîz Bâbâyî, Tahran: İntişârât-i Negâh.
- Fâryâbî, Zahîr (1388/2009). *Dîvân-i Zahîr-i Fâryâbî*, tsh. Seyyid Muhsin Âsârcüyî, Tahran: İntişârât-i Senâyî.
- Fergânî, Seyf (1392/2013). *Dîvân-i Seyf-i Fergânî*, tsh. Zebihullah Sâfâ, Tahran: İntişârât-i Firdovs.
- Ferhâdî, Revân (1992). "Bîdil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* VI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 134-135.
- Firdevsî, Ebu'l Kâsım (1384/2005). *Şahnâme* (Moskova Baskısı) Tahran: İntişârât-i Kitâb-i Âbân.
- Gaznevî, Hasan (1328/1949). *Dîvân-i Seyyid Hasan-i Gaznevî*, tsh. Muhammed Takî Muderris-i Rezevî, Tahran: İntişârât-i Esâtir.
- Gencevî, Nizâmî (1383/2004). *Hamse-i Nizâmî*, tsh. Sâmiye Basîr-i Mujdehî, Tahran: İntişârât-i Dûstân.
- Hallâc, Mansur (2012). *Tavasîn*, Çev. Yaşar Günenç, İstanbul: Yaba Yayınları.
- Hallâc, Mansur (2008). *Tavâsîn*, Haz. ve Çev. Atîk er-Rahmân-ı Osmânî, Lahor: Matbuât-i Semen Âbâd.
- Hoca, Nazif (1991). "Baklî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* IV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 545-547.
- Horasanî, İ'mâd (1372/1993). *Dîvân-i İ'mâd-i Horasanî*, mukaddime Mehdi Ehevân-i Sâlis, Tahran: İntişârât-i Câvidân.
- Irâkî, Fahreddîn (1372 hş.) *Külliyât-ı Fahreddîn-i Irâkî*, tsh. Nesrin Muhteşem, Tahran: İntişârât-i Zevvâr.

- İnal Savi, Saime (2007). "Pervîn-i İ'tisâmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* XXXIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 246-247.
- İsmâîlpûr (1381/2002). "Şem u Pervâne", *Ferbhengnâme-i Edeb-i Farsî I-VI* (ed. Hasan Enûşe), Tahran.
- İ'tisâmî, Pervîn (1962). *Divân-i Kasaîd u Mesneviyyât u Temsilât u Mukattiât-i Pervîn-i İ'tisâmî* Tahran: Sâzmân-i Mustakîl Çâphâne-i Dovlet-i İran.
- Kanar, Mehmet (2007). "Nizâmî-i Gencevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* XXXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.183-185.
- Karahan, Abdülkadir (1995). "Enverî, Evhadüddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* XI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 267-268.
- Karaismailoğlu, Adnan (2002). "Katrân-ı Tebrîzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* XXV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 59.
- , (2006). "Muizzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* XXXI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 98-99.
- Kâşânî, Muhteşem (1368/1989). *Divân-i Mevlânâ Muhteşem-i Kâşânî*, tsh. Muhammed Gurkânî, Tahran: İntişârât-i Senâî.
- Kurtuluş, Rıza (2006). "Muhteşem-i Kâşânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* XXXI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 77-78.
- Metînî, Celâl (1373/1994). "Şem' u Pervâne", *İrânşinâsî* 4, s. 780-794.
- Mu'ayyerî, Rehi (1389/2010). *Mecmua-yi Eş'ar-ı Rehî-i Mu'ayyerî*, haz. Pervîn Kâimî, Tahran: Neşr-i Peymân.
- Muizzî, Emîr (1393/2014). *Divân-i Emîr Muizzî-i Nişâbüri*, tsh. Muhammed Rıza Kanberî, Tahran: İntişârât-i Zevvâr.
- Nefisî, Sâid (1382/2003). *Muhîb-i Zindegi ve Ahvâl u Eş'ar-ı Rûdeki*, Tahran: İntişârât-i Ahûrâ.
- Okumuş, Ömer (1993). "Câmî, Abdurrâhmân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* VII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 94-99.
- Örs, Derya (2012). "Vahşî-i Bâfki", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* XXXII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 449-450.
- Öztürk, Mürsel (1995). "Eşref-i Gaznevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* XI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 474-475.

- , (2008). “Rûdeki”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi XXXV*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 185-186.
- Purcevâdî, Nasrullah (1393/2014). *Zebân-i Hâl der İrfân ve Edebiyyât-i Fârsî*, Tahran: İntişârât-i Neşr-i Nov.
- Sadıkoglu, Cengiz (2008). “Sâib-i Tebrîzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi XXXV*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 541-542.
- Selmân, Mes‘ûd Sa‘d (1384/2005). *Divân-i Mes‘ûd Sa‘d-i Selmân*, tsh. Pervîz Bâbâyî, mukaddime Reşîd-i Yâsemî, Tahran: İntişârât-i Negâh.
- Sâvecî, Selmân (1389/2010). *Külliyât-i Selmân-ı Sâvecî*, tsh. Abbas Ali Vefâyî, Tahran: İntişârât-i Sohen.
- Sîstânî, Ferruhî (1380/2001). *Divân-i Hekîm Ferruhî-i Sîstânî*, tsh. Muhammed-i Debîrsiyâkî, Tahran: İntişârât-i Zevvâr.
- Şîrâzî, Sa‘dî (1376/1997). *Külliyât-i Sa‘dî*, tsh. Nizâmeddîn Nûrî, (8. Baskı), Tahran: İntişârât-i Kitâb-i Âbân.
- Şîrvânî, Hâkânî (1338/1959). *Divân-i Hâkânî-yi Şîrvânî*, tsh. Ziyaeddin Seccâdî, Tahran: İntişârât-i Zevvâr.
- Tebrîzî, Katrân (1362/1983). *Divân-ı Katrân-ı Tebrîzî*, tsh. Muhammed Nahcivânî Tahran: İntişârât-i Kaknûs.
- Tebrîzî, Sâib (1387/2008). *Divân-i Sâib-i Tebrîzî I-VII*, tsh. Muhammed Kahramân, Tahran: İntişârât-i İlmî u Ferhengî.
- Tûsî, Dakikî (1373/1994). *Divân-ı Dakikî*, Haz. Muhammed Cevâd Şerîet, Tahran: İntişârât-i Esâtîr.
- Tûsî, Esedî (1393/2014). *Gerşasbnâme*, tsh. Habîbe Yagmâyî, Tahran: İntişârât-i Dunya-yi Ketâb.
- Uludağ, Süleyman (1997). “Hallâc-ı Mansûr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi XV*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 377-381.
- Yâsemî, Reşîd (1364/1985). *Divân-i Reşîd-i Yâsemî*, mukaddime Celâleddin Humâyî, Tahran: İntişârât-i Emîr Kebîr.
- Yazıcı, Tahsin, (1997). “Hâkânî-i Şîrvânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi XV*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 168-170.
- Yıldırım, Nimet (2009). “Seyf-i Fergânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi XXXVII*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 27.
- Zâkânî, Ubeyd (1391/2012). *Divân-i Ubeyd-i Zâkânî*, tsh. Pervîz Atâbekî, Tahran: İntişârât-i Zevvâr.